

Identitásformáló szellemi műhely, művészeti társulat vagy cég”

Lábjegyzet a szimfonikus zenekarokról szóló diskurzus margójára

„A szimfonikus zenekar túl egyedi és túl bonyolult egy azt csak szemlélő, és nem működtető számára.”

 Horváth Zsolt

Anyám mindig azt mondta, ha kérdeznek fiam, válaszolj. Apám sokáig hallgatott, majd miután nem hallották meg a jövőt féltő panaszát, a dicső múlttól mesélt. Én nem akarok így járni. Életem delén, nem kevés tudással és tapasztalattal úgy vélem, érdemes megszólalnom, amikor a fejem felett beszélnek és indirekt kérdésekkel, kétségekkel élnek a szakmánk iránt. A PFZ igazgatásában eltöltött húsz évem alatt sokszor és sok helyen elmondtam a véleményemet arról, hogy milyen nehézségeket, anomáliákat, súlyos ellentmondásokat látok az ágazat működésében. Nem azért tettem ezt, mert a saját zenekarom pozícióját féltettem, és igyekeztem javítani. Fordított volt az ok-okozati viszony: meggyőződésem, hogy a magyar zenekari kultúra kiteljesedésének peremfeltétele, hogy hosszú évtizedek után sikerrel hajtsa végre a modernizációs programját, ami négy társadalmi szereplő, az állam (tulajdonos), a magánszektor (mecénás, szponzor), a civil szféra (közönség) és a művészeti szcéna közti kommunikáció minőségén múlik. Ernest J. Wilson szociológus e négy szereplő megfelelő együttműködését nevezte „gyémántszerkezetnek”.

Történelmietlen lenne végeredményt hirdetni a szereplők közti kommunikációs és stratégiai együttműködés keménységéről, de tény, hogy zenekari létezésünk határköhöz ért: a négy aktor közül az ágazat működési forrásainak 85%-t biztosító állam az elmúlt hónapokban több alkalommal fogalmazta meg nyilvánosan kéréseit, kétségeit, prioritásait.

Megszólításunk helyénvaló, a témák validak, hitelességünket meghatározza a válaszaink homogenitása, kiforrottsága. De vannak-e válaszaink? Vajon mi, a zenekari szcénát alkotó közösség, a zenekarok tagságát alkotó kb. 2500 zenekari művész, a társulatok menedzsmentjei, a zeneszakmai munkát profizáló karmesterek, a „cégeket vezető, brandet építő „Club elnökök” kialakítottuk-e a saját „gyémántszerkezetünket”?

Írásom címe a kívülről minket szemlélő értelmiségi megnyilvánulásaira utal. A kultúráról gondolkodó döntéshozók vagy döntési helyzetben lévő, a művészetekben jártas kollégák szeretnék definiálni, hogy mi is egy szimfonikus zenekar. Messziről nézik, szemlélik, leír-

ják, modelleket alkotnak, rendszerbe próbálják győmösztölni, de valahogy mégis mindig kifolyik az ujjai közül, akár a marokra fogott száraz homok, amelynek részecskéi nem kötődnek egymáshoz. És valóban, a magyar zenei élet legnagyobb hiátusa ebben rejlik: a részecskék közti kötőanyag és az őket megtartó keret is hiányzik.

És mindaddig, amíg mi magunk nem találjuk meg a saját kötőanyagainkat, konszenzusainkat és adekvát kereteinket, addig más, ismerős keretekhez, meglévő rendszerekhez próbálnak bennünket igazítani. De vajon biztosan az a jó megoldás, ha elfogadjuk mások játékszabályait, csak mert nem tudunk megegyezni a sajátjainkban?

A szimfonikus zenekar túl egyedi és túl bonyolult egy azt csak szemlélő, és nem működtető számára. Egy kalap alá veszik a szimfonikus zenekart más előadóművészeti formákkal, pedig nem hasonlítható a színházhoz, hiszen nem egyéni rendezői koncepciók megvalósítására társuló művészek változó közössége, hanem kötött zenei alkotások előadására alkalmas művészek szövetsége.

Az egyikben előadásról előadásra változhat a művészi összetétel, az értelmezés, a kémia, és azáltal lesz friss és érvényes az előadás, míg a másikban az összecsiszolódás, az összehangolódás akár éveken át tartó folyamata hozza meg azt az egyedi és érvényes hangot, zenekari jelleget, amely zenei hangzásban megkülönböztet együnköt a másiktól. Nálunk elemi szükség a társulat-építés. (Ha már társulat: egy szimfonikus zenekar munkavállalóinak 80%-a hangszeres művész, míg egy nagyszínházban körülbelül fordított az arány a művészek és az egyéb munkavállalók között.)

Nem hasonlítható egy céghez a hagyományos munkavállalókkal, menedzserekkel, hiszen a benne dolgozók egy testként és lélekként kell éljenek és mozduljanak ahhoz, hogy a produktum, amit a piacra dobnak, egy pillanat alatt úgy szálljon el a levegőben, hogy a résztvevők szívében legyen lenyomata. Ez a munkavállaló nem gyárimunkás, és ez a közönség nem fogyasztó, aki lenyeli a hangokat, mint kacsza a nokedlit, hanem előadó és befogadó. A zene miattuk és értük szól. Nálunk nem jellemző repertoárhatás, mint a színházban, a szájhangyomány nem az adott előadást, hanem a társulatot életi vagy buktatja meg koncertről koncertre. A mindezt működtető szervezet nem olyan, mint egy rendezvény-szervező cég, ami a piacon adja-veszi az előadásokat, és húzza el az előadók által már kiérlelt, finom illatú mézesmadzagot a közönség orra előtt. A szimfonikus zenekar teljes működése az előadás létrejöttét és értékesítését szolgálja az első begyakorolt hangtól az utolsó jegypénztárosi mosolyig. A működés nem projektek egymásutánja, hanem a muzikusok művészi kiteljesedése során létrejövő produkció, amely koncertek sorában kap formát, akár egy gyöngysor egymáshoz illeszkedő szeméi. A nyakék a bérletesek ajándéka, és nem egy marék szép kő.

De túlmisztifikálni sem kell a szimfonikus zenekart, és a benne dolgozókat. Nem kell azt hinnünk, és azt remélnünk, hogy a művészet kívül áll a társadalmi kereteken és hasznosságon, a művész jogállását tekintve nem ugyanolyan munkavállaló, mint a rendezvény-szervező. A lényeg épp abban rejlik, hogy a címben szereplő fogal-

mak mindegyike igaz egy szimfonikus zenekarra. Sajnos abban, hogy a kívülállók megpróbálják egy-egy szóval, egy-egy egyszerű modellel és renddel elintézni az ágazatunkat, nekünk is van szerepünk azzal, hogy mi magunk, az ágazat képviselői sem kezeljük differenciáltan a szimfonikus zenekari intézmény lényegét. Még mi is képesek vagyunk a „minőség-támogatás-bevétel” hármasságával megelégedni, ha valamelyikünkről gondolkodunk, nem nézzük, nem látjuk meg sokszínűségét.

Végérvényesen ki kell mondanunk, és el kell várnunk egymástól, hogy belásuk és beláttassuk, hogy a szimfonikus zenekar nem írható le egy-egy paraméter mentén még akkor sem, ha az a piedesztálra emelt minőségi jelző is az. A minőség szó önmagában nem jelent semmit, ha nem töltjük meg mi magunk tartalommal.

Ez épp olyan leegyszerűsítő, mintha egy szimfóniával szemben az lenne az egyetlen elvárásunk, hogy szép legyen. Nem. A szimfonikus zenekar zenei játékának számos paramétere egyidejűleg írja le a színvonalas játék ismérveit, de ezen túl egy szimfonikus zenekar egy szimfóniához hasonlóan rendkívül összetett organizmus. Nem várhatjuk, hogy egyféle legyen: hagyománytisztelő vagy innovatív vagy társadalmi bázisú vagy közönségbarát vagy művészi vagy értékmentő vagy kortárs vagy kreatív, hanem mindezek összessége adja ki egy jól működő, minőségi zenekar ismérveit. A minőségét nem az elhangzó művek tisztasága, együttjátéka és autentikus előadómódja jelenti, hanem a teljes működés összessége, mivel annak minden eleme hatással van magára az egyedi előadásra.

De hol és miért vészett el a fentieket kimondó kötőanyag, ami az én írásom helyett közös válaszuk lehetne a feltett kérdésekre, a megfelelő támogatási struktúrára, ami megtart, de kellő szabadságot is nyújt?

Az, ahol most tartunk egy hosszú folyamat eredménye, és épp itt az idő, hogy megállítsuk. A rendszerváltást (1989/1990) követően az első polgári kormány időszakában jelentek meg a kulturális közéletünkben azok a diskurzusok, amelyek, nagyon helyesen, nemcsak „önmagáért való” tényezőként tekintenek az előadóművészetre és épített tereire, hanem a nemzet egésze szempontjából nézve stratégiai területként kezelik azt. Olyan tényezőként, amelynek helyes keretezése és fejlesztése egyszerre irányíthat nemzetközi figyelmet a nemzet kulturális teljesítményére, másrészt lehetőséget ad a nemzeti örökségünk, a tehetségünk, a polgárosodásunk újbóli felfedezésére. A stratégiai cselekvés emblematis példája (a teljesség igénye nélkül), és első lépései a

Nemzeti Színház, a Müpa építése, a Nemzeti Filharmonikus Zenekar megújítása voltak.

Innováció jelent meg a jogalkotás területén is: ekkor kezdődött meg az Előadó-művészeti törvény előkészítése, vitája. Ám a megvalósítás, a normaszöveg készítése során mintha elvesztek volna az eredeti nemzetstratégiai célok, mintha a megvalósítók elfeledkeztek volna arról, hogy miért is dolgozunk, és mi is az egész törvényalkotás célja. Részcélokat láttunk, de az egészről alkotott képet elvesztettük. A kihirdetett jogszabályban az előadóművészek többsége soha nem érezte a művészeti kontextust, a kommunikációs térben mind a mai napig „színház törvényként” aposztrofált paragrafusok nem hoztak felhajtó erőt. S talán a valós legitimáció híján itt és ekkor engedték el egymás kezét? Akkor, amikor egy ország kacsintott össze a művészeti törvény közösen megalkotott szakmai kritériumai, és az abból következő normatív támogatások elosztási szempontrendszerének negligálása felett?

Amikor valaki elsőként döntött úgy, hogy tengerparti homokszemként mindenkitől külön úton keresi a boldogulását, és ezzel példát és okot adott arra, hogy mindenki más is az egyéni lobbijében bízva járja ki a támogatását? Mert nekünk a Balaton a Riviéra, és olyan magyarosán, ügyeskedve szoktuk meg kijárni a dolgainkat? Nem tudom ki kezdte, de a másik visszaüött.

És ennek az állami támogatásokért folytatott méltatlan verekedésnek az lett az eredménye, hogy külsősök akarnak minket szétválasztani. Pedig még érvényben lévő törvényünk is van arra, hogy hogyan kellene a támogatásainkat elosztani.

A művészeti törvénynek hosszadalmas szakmai előkészítése volt. Megegyeztünk azokban a szakmai szempontokban, amelyek mentén minden évben beszámolókat írtunk a tevékenységeinkről: a teljes szakmai programunkról, a nemzetközi és hazai művészekkel és vendég-együttesekkel történő együttműködéseinkről, a magyar kortárszenei életért tett erőfeszítéseinkről, a gyerekek és a rászorulóknak számára nyújtott programjainkról, az értékesítési tapasztalatainkról és közönségbővítési gyakorlatainkról, a koprodukcióinkról és a számszerűsíthető eredményeinkről. Ezen szempontok alapján készültek és készülnek közszolgáltatási szerződéseink, vállalásaink, kötelezettségeink. Ugyanakkor nem ez alapján történik mégsem a támogatások odaítélése, miután a törvénybeiktatás után két évvel azzal szembesült a teljes szakma, hogy a pénzeknek a tényleges szakmai szempontok szerint történő odaítélése esetén nem a megszokott komfortzónákba kerülnének azok az együttesek, amelyek státusza és a munkájának összetett minősége

nincs összhangban. Győzött a korábbi évtizedes status quo, és a minőség elvárása és ellenőrzése ment az aszfaltfiókba, a stratégiai célok ködbe veszttek. Talán az lehetett az első pont a közösen megalkotott kereteink elengedésére, amikor hagytuk, hogy a törvényi beszámolóink számlamellékletek legyenek csupán, és ne értékjelzők az állami támogatás odaítélői számára.

A következő lépés a nemzeti minősítés, mint üres cím felaggatása volt a vidéki nagyvárosaink zenekaraira. Mivel ez a címosztás nem társult a Nemzeti Filharmonikusok támogatásához viszonyított, és annak mértékét megközelítő, stabilan kiemelt anyagi státtusszal, nem tudott tartalommal bírót kötéanyaggá és tényleges feladatkörrel válni a nemzeti együttesek között, ugyanakkor egy álságos helyzetet teremtett azzal, hogy van is valami, meg nincs is.

Lehetett volna ez másként? Tény, hogy a fővárosi centralizáció-képző masszív jelenléte figyelhető meg a politikusok, döntéshozók és értelmiség fejében, és nemcsak a budapestiekében, hanem a vidékiekében is. Pest-Buda egyesülésének idején kialakult kollektív képzetünk ez. E gondolkodás komfortzónája csak egy központot tud elképzelni, s valódi nemzeti intézményt csak oda álmodik, a kulturális decentralizáció lehetősége kizökkenti a megszokott kerékvágásból. Ennek felülírása embert próbáló: teljes szakmai pályafutásom és munkám azonos egy pilot projekttel, aminek célfüggvénye a kulturális decentralizáció. Mára auditálttá vált az expanziós hatást kifejtő, az Európa Kulturális Főváros nagyprojekt során létrejött Kodály Központnak és rezidens zenekarának nagyrégiós hatáskörén túlnyúló minőségi működése, azonban az önmagát megtartó, új, tényleges vidéki-nemzeti zenekari status quo még mindig elfogadásra, kvázi fővárosi „jóváhagyásra” vár.

A döntéshozók cinkosságával tehát mi dobtuk sutba annakidején a művészeti törvény támogatáelosztó alapjának közös keretét, és találtuk magunkat egyéni szereplőknek egy olyan szakmában, amelynek alapja az együttműködés kellene, hogy legyen. A művészeti törvény szakmai pontjainak be nem tartása e folyamat természetes következménye. Ha pénzt nem ezért adnak, akkor azt csinálunk, amit akarunk. És ezen a ponton talán mégsem kell csodálkoznunk azon, hogy a fővárosi együttesek vezetői saját egyéni elképzeléseiket erősítették a szakmai kohézió integráló jellege helyett.

Ellenérdekből nem arra törekedtek az együttések, és az ambiciózus karmesterek, hogy a művészeti törvényben leírt, összetett minőség minél több helyen megvalósuljon, hanem arra, hogy az önálló „arcélt találva” egyik-másik társulat kitűnjön a többi közül.

A 2020-2022 közötti hároméves időszakra vonatkozó kiegészítő támogatás elosztási mechanizmusa következik a korábban írtakból: nem a művészeti törvény keretein belül zajlott az elosztás. Ez a támogatás volumenében nagyobb (volt), mint a törvényben szabályozott normatív támogatás, ugyanakkor a felosztására vonatkozó paraméterek mindeztől nem transzparenssek. Végeredmény? A kumulált államháztartási támogatások tagzenekaronkénti volumene nincs összefüggésben sem az Előadó-művészeti törvény szerinti minősítésekkel, sem a közszolgáltatási szerződésekkel. Azok elosztása egyrészt egy egalizáló szemlélet, másrészt egy kulturálpolitikai fontosság eredménye. E kettő egymás mellett él, egyszerre igaz. A legmegtevesztőbb mindebben, hogy a pénzbőség miatt a legtöbb szereplő úgy érezte, hogy bár mindenki többé-kevésbé sértett helyzetbe került, de ez rendben van, mert van pénz. De sajnos nincs rendben. A mostani helyzet nem csupán a rezsiárak emelkedése miatt ennyire fagyott, hanem azért is, mert a fejnehéz kiegészítő támogatás 2022. év végi kivezetése funkcionális katasztrófát eredményez majd valamennyi zenekarnál. A közbeszédet tematizáló energiaválság a mi esetünkben csak kontextusát adja a problémáinknak, de nem az elsődleges okát.

A többszáz éves hagyománnyal bíró szimfonikus zenélés szereti a hagyományokat, szokásokat, stabilitást. Ugyanakkor a mai kor divatos szavával élve mindig is hálózatosodott, mert ennek a műfajnak ez a lényege. Épp olyanok vagyunk, mint a modern tudomány: kellenek innovatív csomópontok, ahova zajlik a tudásáramlás, hogy onnan újra elinduljon, és elvigye a megszerzett tudást, tapasztalatot, és leginkább inspirációt másokhoz. A közös zenélés jobba teszi az embereket. A jó élményt a művész viszi magával, és leteszi máshol, akár egy madár a csőrében a magot, ami kicsírázhat bárhol a világban. Ma a magyar zenei áramlás viszont betegeskedik. Szükség van közösen kialakított áramlási csomópontokra. Helyekre, ahova köthetőek a művészeti együttések, és ahol tetten érhető szakmai programmal támasztják alá helyi társadalmi hasznosságukat a szent művészet oltárán betöltött szerepükön felül. Szükség van ezekre a rezidensekre, amelyek hazánk zenei templomait nem csupán rendezvény piactérként, hanem szellemi alkotóműhelyként használhatják. A Müpa, a Zeneakadémia, a BMC, a Kodály Központ a magyar

zene házai, de van és épülhetne még vidéken a válság elmúltával több ilyen Hely. Nagybetűvel.

A hírek szerint sokan vagyunk. Mihez képest? A színházakhoz képest? A diplomás művészek számához képest? A befogadók számához képest? A zeneiskolákban tanuló sokezer gyerekhez képest? Vagy a területünkre behozott, magánszektorból származó támogatáshoz képest? Az utóbbihoz biztosan, hiszen a zenekari szcéna finanszírozásában 1% alatti a versenyszférai hozzájárulás. Hogy mennyi zeneiskolást, hány zenészt képzünk, mennyi munkahelyet tartunk fenn és az állampolgárok mekkora hányadának kíván az állam zenét biztosítani és mennyiért, a döntéshozó felelőssége.

A bő két évtizeddel ezelőtt a „kulturális ipar” fogalomkészletével elgondolt és biztosítani vélt, output szemléletű zenekari lét, egyúttal fenntartható működési modell kialakításához nem jutottunk közelebb. Ebből az irányból is meg lehetne fogni azt a feladatot, ami jelenleg előttünk áll: a hálózatosodás elakadásainak felülvizsgálata a nyitó gondolatban definiált négy társadalmi szereplő között, nem feledve, hogy a pénz és a tudásáramlás megfelelő biztosítása a döntéshozó tulajdonosok feladata. A szakmai összetett minőségnek már a művészeti törvényben is leírt, elfogadott és hatályos elveinek a felülvizsgálata és betartása pedig a miénk.

A szimfonikus zenekarok és a zeneművészek a magyar zenei kultúrának az öröksége és a jövője. A zenekarok modern menedzsmentkultúrájának kialakulását és a hazai művészeti áramlás helyreállítását a rendszerváltás óta nem segítette semmi. Sőt. A mi hálózatunkon még egy országos hatókörrel bíró pók is állandóan fenyegetőzik. Pedig a magyar zenei életnek alapos felülvizsgálatra és szakértői segítségre van szüksége. Arra, hogy egyszer egy döntéshozó a szereplőket egyenként, egyedi jellegüket mérlegre téve, majd a nagy egészet szemlélve hozzon a magyar zenekultúra jövőjének érdekében döntéseket, és ne egyéni tanácsadások és érdekek mentén.

Ismerjük azt, amikor valaki rendet rak az íróasztalunkon, és onnantól nem találunk semmit. Ha nem állunk mi neki, és nem várjuk el, hogy közös legyen a rendrakás, most is így fogunk járni. És erről a helyzetről a szövetség is tehet. Felesleges tovább mentetnünk egymást, azt gondolom, hogy épp itt az ideje, hogy elővegyük közös értékeinket, közös érdekeinket és segítséget nyújtsunk ahhoz, hogy a rend, ami kialakul, közös legyen. Amit mindenki rendnek lát, és nem a szakmát ellehetetlenítő látszatz megoldásnak.

A mostani válság lehetőséget nyújthatna arra, hogy leüljünk együtt és kifényesítsük a családi ezüstöt. De nem azért, hogy túladjunk rajta, hanem azért, hogy szembesítsen bennünket azzal, hogy kopottan és feketén nem olyannak látszik, mit amilyen értéket őriz valójában.